

PALVANOV O'ktam Bazarbaevich,
O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi,
Islomshunoslik va islom sivilizatsiyasini o'rganish
ICESCO kafedrası dotsenti, PhD

“AL-HIDOYA” ASARI OLIMLAR E'TIROFIDA

SCHOLARLY RECOGNITION OF AL-HIDĀYA

«АЛЬ-ХИДОЯ» В ПРИЗНАНИИ УЧЁНЫХ

Annotatsiya. Ushbu maqolada hanafiy mazhabining asosiy fiqhiy manbalaridan biri bo'lgan Burhonuddin al-Marg'inoniyning “al-Hidoya” asarini yoddan bilgan hanafiy faqihlar haqidagi ma'lumotlar tahlil qilinadi. Klassik tabaqot va tarixiy manbalar asosida asarni yod olgan, uni yoddan dars bergan va imlodan o'qitgan ulamolar aniqlanadi hamda ularning ilmiy faoliyati o'rta asr islom ta'lim tizimi kontekstida baholanadi. Tadqiqot “al-Hidoya”ning hanafiy mazhabida asosiy ta'lim matni sifatidagi o'rnini va fiqh ta'limida matnni yod olish an'anasining ilmiy ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so'zlar: al-Hidoya, Burhonuddin al-Marg'inoniy, hanafiy mazhabi, fiqh ta'limi, yod olish an'ansi, tabaqot manbalari.

Abstract. This article examines information found in classical biographical and historical sources about Hanafi jurists who memorized al-Hidāya, one of the most authoritative works of Hanafi jurisprudence authored by Burhān al-Dīn al-Marghīnānī. Based on tabaqāt literature, the study identifies scholars who memorized the text, taught it from memory, or dictated it in teaching sessions, and analyzes their scholarly activities within the framework of medieval Islamic educational traditions. The research highlights the central role of al-Hidāya in Hanafi legal education and demonstrates the scholarly significance of memorization practices in the transmission of Islamic legal knowledge.

Keywords: al-Hidāya, Burhān al-Dīn al-Marghīnānī, Hanafi school, Islamic jurisprudence, legal education, memorization tradition, biographical sources.

Аннотация. В статье анализируются сведения классических биографических и исторических

источников о ханафитских правоведах, выучивших наизусть труд «аль-Хидая» Бурхан ад-Дина аль-Маргинани – одно из фундаментальных сочинений ханафитского фикха. На основе литературы жанра табакат выявляются учёные, которые не только заучивали данный текст, но и преподавали его по памяти или диктовали во время занятий. Полученные данные рассматриваются в контексте образовательных традиций средневекового исламского мира. Исследование раскрывает центральное место «аль-Хидая» в системе ханафитского правового образования и подчеркивает значение практики заучивания текстов в передаче исламского правового знания.

Ключевые слова: аль-Хидая, Бурхан ад-Дин аль-Маргинани, ханафитский мазхаб, фикх, исламское образование, заучивание текстов, биографические источники.

KIRISH

Islom huquqshunosligi tarixi va uning nazariy-amaliy rivojida Movarounnahr hududidan yetishib chiqqan allomalarning o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu mintaqa asrlar davomida islom ilmlarining muhim markazlaridan biri sifatida shakllanib, undan fiqh, hadis, tafsir va kalom sohalarida yetuk olimlarni voyaga yetkazgan. Ayniqsa, hanafiy mazhabining rivoji va keng tarqalishida Movarounnahr faqihlarining ilmiy merosi muhim manba bo'lib xizmat qilgan.

Shunday buyuk allomalar sirasiga mansub Burhonuddin Abu-l-Hasan Ali ibn Abu Bakr al-Farg'oniy al-Marg'inoniy (511-593/1123-1197) islom huquqi taraqqiyotida alohida o'rin tutadi [5:206-207]. U hanafiy mazhabining yirik vakillaridan biri sifatida fiqh ilmini tizimlashtirish, huquqiy masalalarni dalillar asosida tahlil qilish hamda ularni ijtimoiy amaliyot bilan uyg'unlashtirishda yuksak ilmiy mahoratini namoyon etgan. Allomaning eng mashhur asari – “al-Hidoya fi sharh Bidoyat al-mubtadiy” islom huquqi sohasidagi eng nufuzli manbalardan biri hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Burhonuddin al-Marg'inoniyning ilmiy merosi nafaqat hanafiy mazhab doirasida, balki

umumislom huquqshunosligi kontekstida ham katta ahamiyatga ega. Uning asarlarida Qur'on, hadis, ijmo' va qiyosga tayanilgan holda huquqiy xulosalar chiqarilib, turli mazhablar o'rtasidagi ixtilofli masalalar qiyosiy tahlil qilingan. Bu holat allomaning fiqhiy merosini ilmiy jihatdan yuksak qiymatga ega va universal ahamiyat kasb etuvchi manba sifatida baholash imkonini beradi.

Burhonuddin al-Marg'inoniyning "al-Hidoya" asari doim olimlar e'tiborida bo'lib, yuksak baholangan. Jumladan, mashhur hanafiy olimlaridan Hisomuddin Hasan ibn Ali as-Sig'noqiy (vaf. 710/1310 y.) "an-Nihoya fi sharh al-Hidoya" asarining muqaddimasida "al-Hidoya"ning ilmiy qadrini alohida ta'kidlab, uni rivoyat asoslariga yo'l ko'rsatuvchi, fiqhiy matnlarni anglashda yetakchi manba sifatida tavsiflaydi. Ushbu asarda as-Sig'noqiy "al-Hidoya"ning ixcham iboralarda chuqur ma'nolarni mujassam etgani, fiqhiy masalalarni mukammal qamrab olgani va huquqiy tuzilmalarining mustahkam ekanini qayd etadi [10:130].

"Al-Hidoya" asrlar davomida Sharq islom dunyosida hanafiy fiqhining asosiy ta'lim matni sifatida madrasalarda muntazam o'qitilib kelingan. Klassik manbalarda mazkur asarni nafaqat o'qib va sharhlab, balki to'liq yoddan bilgan, uni yoddan dars bergan hamda hatto imlodan o'qitgan qator hanafiy faqihlar haqidagi ma'lumotlar qayd etilgan. Bu holat "al-Hidoya"ning hanafiy mazhabida tutgan yuksak ilmiy mavqeini yaqqol namoyon etadi.

O'rta asr islom ta'lim tizimida matnlarni yod olish ilmni o'zlashtirishning asosiy usullaridan biri hisoblangan. Ayniqsa, hadis, fiqh va usul al-fiqh sohalarida matnni so'zma-so'z yod bilish olimning ilmiy salohiyati, xotira kuchliligi va fanni mukammal o'zlashtirganini ko'rsatuvchi muhim mezon sifatida baholangan. Shu ma'noda, hajman katta va mazmunan murakkab bo'lgan "al-Hidoya" asarini yod olish hanafiy ilmiy muhitida keng tarqalgan amaliy an'analardan biri bo'lgan.

Manbalardan ma'lum bo'lishicha, ayrim yetuk hanafiy faqihlar "al-Hidoya"ning yuksak ilmiy ahamiyatini inobatga olgan holda, uni to'liq yod olishga alohida e'tibor qaratganlar. Ular mazkur

asarni yoddan bilishni faqih uchun yuqori ilmiy salohiyat, chuqur fiqhiy tayyorgarlik va mazhab doirasida yetuklik belgisi sifatida baholaganlar. Bu holat "al-Hidoya"ning faqat nazariy fiqhiy qo'llanma sifatidagina emas, balki asrlar davomida fiqhiy ta'lim va huquqiy amaliyotda asosiy manbalardan biri sifatida xizmat qilganini ko'rsatadi.

Tarixiy manbalarda "al-Hidoya"ni yoddan bilgan ulamolar sonining ko'p bo'lgani alohida ta'kidlanadi. Asarning keng qabul qilinishi va unga bo'lgan barqaror ilmiy qiziqish avloddan-avlodga davom etib kelgan. Olimlar va tolibi ilmlar "al-Hidoya"ni chuqur o'zlashtirishning turli shakllaridan foydalanganlar, jumladan uni to'liq yod olish, xotirada mustahkam saqlash hamda ta'lim jarayonida yoddan bayon etish kabi usullar qo'llanilgan. Asarning hajmi katta va matni murakkab bo'lishiga qaramay, u mu'tabar fiqhiy matnlar qatorida yod olingan.

Manbalarda "al-Hidoya"ni yoddan bilgani ochiq qayd etilgan qator olimlar haqida ma'lumotlar keltirilishi mazkur asarning islom huquqshunosligida tutgan o'rni va ilmiy nufuzini yanada tasdiqlaydi. Zero, mazkur olimlar "al-Hidoya"ni nafaqat nazariy jihatdan mukammal o'zlashtirganlar, balki uni fiqhiy qarorlar chiqarish, ta'lim berish va amaliy huquqiy masalalarni hal etish jarayonida ham keng qo'llaganlar. Quyida ana shunday olimlardan ayrimlari haqida ma'lumotlar keltiriladi.

1. Shihobuddin Mahmud ibn Abu Bakr ibn Abdulqohir al-Hanafiy (v. 680/1281). U Damashqda faoliyat yuritgan hanafiy faqihlardan bo'lib, zamonasining yetuk ulamolari safida tilga olinadi. Damashqda fiqh ilmini Jamoluddin Mahmud ibn Ahmad al-Hanafiy al-Buxoriy al-Hasiriy (546-636/1151-1239)dan olgani uning mustahkam ilmiy silsilaga ega bo'lganini ko'rsatadi. Manbalarda uning "al-Hidoya"ni mukammal yod bilgani ta'kidlanishi uning fiqhiy matnlarni o'zlashtirishda yuksak darajaga erishganini anglatadi[1:457-458].

2. Muhammad ibn Muhammad ibn Abu-l-Izz Solih al-Hanafiy al-Azra'iy (663-722/1265-1322). Imom, faqih va muftiy sifatida faoliyat yuritgan mazkur olim "al-Hidoya"ni mukammal bilgani

bilan ajralib turadi[1:137]. Uning fatvo va ta'lim faoliyatida mazkur asar muhim manba vazifasini o'tagan.

3. Abdurrahmon ibn Abu Bakr al-Hanafiy al-Bistomiy al-Halabiy (v. 728/1328) Qohirada istiqomat qilgan mazkur olim hanafiy mazhabining Misrdagi namoyondalaridan hisoblanadi. Uning "al-Hidoya"ni yoddan bilgani qayd etilishi[7:326-327], Qohira hanafiy muhitida ham mazkur asar asosiy ta'lim matni bo'lganini ko'rsatadi. Al-Bistomiy ilmiy an'anani avlodlardan avlodga yetkazgan mashhur ilmiy oilaning vakili sifatida ham ahamiyatga ega.

4. Shamsuddin Muhammad ibn Usmon al-Hanafiy al-Ansoriy (653-728/1255-1328). U ko'plab ilm sohalarida chuqur bilimga ega bo'lgan qomusiy olim sifatida tanilgan. Bir nechta asarlarni, jumladan "al-Hidoya"ni yoddan bilgani uning xotirasi va ta'limiy mahorati yuqori darajada bo'lganini ko'rsatadi. Shuningdek, ushbu asarga ta'liq ham bitgan[1:457-458].

5. Hisomuddin Usmon ibn Dovud al-Hanafiy al-Multoni (v. 736/1335). Hindiston diyorida hanafiy fiqhining rivojiga hissa qo'shgan yetuk olimlardan biri hisoblanadi. Uning "al-Hidoya" bilan bir qatorda usul al-fiqh, tasavvuf va axloqqa oid yirik asarlarni yoddan bilgani ilm sohalarida o'rtasidagi integratsiyani namoyon etadi[3:173]. Shuningdek, bu holat Multon mintaqasida ham hanafiy ta'lim an'anasini yuksak darajada bo'lganini ko'rsatadi.

6. Shamsuddin Muhammad ibn al-Hasan al-Halabiy (v. 744/1343). Halab ilmiy muhitida yetishib chiqqan mazkur olim yoshligidan "al-Hidoya"ni yod olgani va ustozlari oldida imtihondan o'tgani bilan ajralib turadi. Jumladan, u Abu Hafs Umar ibn al-Vardiydan "al-Hidoya"ga ijoza olgan[1:137]. Bu holat fiqh ta'limida yod olish va ustoz oldida taqdim an'anasini qanchalik mustahkam bo'lganini ko'rsatadi.

7. Muhammad ibn Tug'luqshoh al-Hindiy (v. 752/1351) Sulton bo'lishiga qaramay, fiqh ilmiga jiddiy e'tibor qaratgani bilan ajralib turadi. Manbalarda uning "al-Hidoya"ni mukammal bilgani qayd etilishi, siyosiy hokimiyat va diniy ilm o'rtasidagi mustahkam aloqani aks ettiradi. Bu holat

hanafiy fiqhning davlat boshqaruvida ham nazariy asos bo'lib xizmat qilganini ko'rsatadi[8:460-461].

8. Imom Nuriddin Ali al-Hanafiy (v. 762/1361). Manbalarda "al-Hidoya"ni yoddan bilgan faqih sifatida zikr qilinishi uning fiqhiy tayyorgarligi yuqori darajada bo'lganini ko'rsatadi. U o'z davrida ta'lim va fatvo sohasida faoliyat yuritgan ulamolardan biri bo'lgan[2:382-383].

9. Zaynuddin Muhammad ibn Umar ibn Mahmud ar-Roziy (693-766/1294-1364). Yoshligidan "al-Hidoya"ni taqdim qilgan va darslarda uni yoddan ravon bayon etgan mazkur olim pedagogik mahorati bilan ajralib turadi[9:115]. Ayni payda u qozi ham bo'lgan. Uning dars berish uslubi hanafiy ta'lim an'anasida matnni yod bilish va tahlil qilish uyg'unligini namoyon etadi[1:292-293].

10. Jamoluddin Abdulloh ibn Alouddin Ali al-Hanafiy al-Mordiniy (719-769/1319-1367). U "Ibn at-Turkmoniy" nomi bilan tanilgan va qozikul-quzzot lavozimida faoliyat yuritganiga qaramay, ta'lim bilan shug'ullangani diqqatga sazovor. Darslarida "al-Hidoya"ni yoddan imlo qilgani uning fiqhiy salohiyati va xotira kuchining juda yuqori bo'lganini ko'rsatadi. Shuningdek, u otasining "al-Hidoya"ga yozib tugata olmagan sharhini nihoyasiga yetkazgan[4:99].

11. Zaynuddin Umar ibn Abdurrahmon ibn Abu Bakr al-Bistomiy al-Hanafiy (694-771/1295-1369). Mashhur qoziy Shamsuddin as-Sarujining nabirasi bo'lgan ushbu olim ilmiy an'anani oilaviy tarzda davom ettirgan. Uning "al-Hidoya"ni yoddan bilgani mazkur an'ananing avlodlar orasida uzluksiz saqlanganini ko'rsatadi[8:169].

12. Shayxulislom Sirojuddin Umar ibn Ali al-Kanoni al-Hanafiy (v. 829/1426). U "Qori al-Hidoya" nomi bilan mashhur va o'z davrining yirik olimlaridan biri sanaladi[6:109-110]. U "al-Hidoya"ni ko'p marotaba dars berib o'qitgan va unga sharh yozgan. Bu holat olimning asarni faqat yod bilgan emas, balki tahliliy va sharhiy jihatdan ham chuqur o'zlashtirganini ko'rsatadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqot hanafiy mazhabida "al-Hidoya" asarining nafaqat nazariy

fiqhiy manba, balki o'rta asr islom ta'lim tizimida asosiy o'quv matni sifatida tutgan o'rini yaqqol namoyon etadi. Klassik tabaqot va tarixiy manbalar tahlili "al-Hidoya"ni to'liq yod olgan, uni yoddan dars bergan va imlodan o'qitgan ko'plab yetuk hanafiy faqihlar mavjud bo'lganini ko'rsatadi. Bu holat mazkur asarning hanafiy ilmiy muhitidagi yuksak nufuzi, uning mazhab doirasida fiqhiy bilimlarni tizimli va barqaror tarzda uzatishdagi hal qiluvchi ahamiyatini tasdiqlaydi. Shuningdek, matnni yod olish amaliyoti olimning ilmiy salohiyati, xotira kuchliligi va fiqhiy tayyorgarligining muhim mezoni sifatida baholangani ayon bo'ladi.

Shu bilan birga, "al-Hidoya"ni yoddan bilish an'anasi hanafiy fiqhning amaliy qirrasi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, mazkur asarning faqat ta'lim jarayonida emas, balki huquqiy qarorlar chiqarish, qazo va fatvo amaliyotida ham faol qo'llanilganini ko'rsatadi. Manbalarda zikr etilgan olimlar misolida "al-Hidoya"ning asrlar davomida fiqhiy tafakkurni shakllantiruvchi, mazhabiy merosni muhofaza qiluvchi va avloddan-avlodga yetkazuvchi asosiy manbalardan biri sifatida xizmat qilgani ravshan namoyon bo'ladi. Demak, "al-Hidoya"ni yod olish va uni xotira orqali uzatish an'anasi hanafiy mazhab ilmiy madaniyatining ajralmas qismi bo'lib, islom huquqshunosligi tarixida alohida o'rin egallaydi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abu Muhammad Abdulqodir ibn Abu al-Vafo Muhammad ibn Muhammad al-Misriy al-Qurashiy al-Hanafiy. Al-Javohir al-muziya fi tabaqot al-hanafiya. – Qohira: Maktaba Hajr li-t-tib'ot va-n-nashr, 1993. – J. III.
2. Abu Muhammad Abdulqodir ibn Abu al-Vafo Muhammad ibn Muhammad al-Misriy al-Qurashiy al-Hanafiy. Al-Javohir al-muziya fi tabaqot al-hanafiya. – Qohira: Maktaba Hajr li-t-tib'ot va-n-nashr, 1993. – J. IV.
3. Ash-Sharif Abdulhayy ibn Faxruddin al-Hasaniy. Nuzhat al-xavotir va bahjat al-masomi' va al-navozir. – Bayrut: Dor Ibn Hazm, 1999. – J. II.
4. Jamoluddin Abulmahosin Yusuf ibn Tug'ro Barda. An-Nujum az-zohira fi muluk Misr va al-Qohira. – Qohira: Dor al-kutub al-misriya, 1950. – J. XI.
5. Zaynuddin Qosim ibn Qutlubug'o Suduniy. Toj at-tarojim. – Bayrut: Dor al-qalam, 1992. – B. 206-207.
6. Shamsuddin Muhammad ibn Abdurrohman Saxoviy. Az-Zavu al-lomiy. – Bayrut: Dor al-Jiyl, 1992. – J. VI.
7. Shihobuddin Ahmad ibn Ali Asqaloniyy. Ad-Durar al-Komina. – Bayrut: Dor al-jiyl, 1993. – J. II.
8. Shihobuddin Ahmad ibn Ali Asqaloniyy. Ad-Durar al-Komina. – Bayrut: Dor al-jiyl, 1993. – J. III.
9. Shihobuddin Ahmad ibn Ali Asqaloniyy. Ad-Durar al-Komina. – Bayrut: Dor al-jiyl, 1993. – J. IV.
10. Hisomuddin Hasan ibn Ali as-Sig'noqiy. An-Nihoya fi sharh al-Hidoya. – Bayrut: Dor al-kutub al-ilmiya, 2023. – J. I.